

در پیشگاه نور

حسین مهرجو / دوره نیمه تخصصی اقتصاد

چکیده: انسان در فضای تربیتی دینی، محاط به برنامه‌ها، آموزه‌ها و راهنمایی‌هایی است که از جمله آن، زیارت است. زیارت بیش از آنکه وادی معقولات و محاسبات عقلی باشد، وادی دل و جذبه درون است، وادی عشق و علاقه و عرفان است. نویسنده، معنای لغوی و اصطلاحی زیارت، خاستگاه زیارت، فواید معنوی زیارت، زیارت عامل تقرب به خداوند، زیارت تجدید میثاق با ولایت، زیارت و کمال، زیارت زمینه‌ساز معرفت و شناخت و آداب حضور از نگاه قرآن کریم را به صورت گذرا و مختصر مورد بحث قرار داده است.

کلیدواژه: تربیت دینی / زیارت / خاستگاه زیارت / فواید زیارت / حقیقت زیارت / آداب حضور / دعا.

مقدمه

در تربیت اسلامی هدف رشد دادن انسان و بالابردن و سوق دادن او به سوی آنچه باید باشد و رساندن او به جایی که باید برسد و توجه دادن به اصل والای «از او و به سوی اویم»^۱. از این رو اسلام از هر زمینه‌ای و از هر فرصت و مناسبتی در این مسیر استفاده می‌کند و برای هرکس در هر جا و هر زمان و در هر شرایط، تکلیفی، برنامه‌ای و دستورالعملی قرار داده است. به نحوی که تمام لحظات انسان و همه موقعیت‌های فردی و اجتماعی، مادی و معنوی و روحی و عاطفی انسان، آمیخته به دستور و رهنمودی در اسلام است و نمی‌توان لحظه‌ای را برای انسان تصور کرد که اسلام، برای آن لحظه، حرفی، پیامی و دستوری بیان نکرده باشد.

بنابراین انسان در فضای تربیتی دین، محاط به برنامه‌ها، آموزه‌ها و راهنمایی‌هایی است که یکی از آنها زیارت است. چرا که زیارت‌نامه‌ها شامل یک دنیا معنویت، تعلیم و تربیت و ارشاد و آموزش می‌باشند، به خصوص در مذهب شیعه که چون بزرگان آن نوعاً شهید شده‌اند، مکتب زیارت از آموزنده‌ترین و سازنده‌ترین مکاتب معنوی و تربیتی بوده و می‌باشد.

معنای لغوی و اصطلاحی زیارت

زیارت آنچنان که در کتب لغت آمده به معنای دیدار کردن و قصد و آهنگ چیزی نمودن و در اصطلاح به معنای رفتن به مکان‌های متبرک و بقعه‌ها و خواندن دعاهاست که به عنوان تشریف باطنی برای امامان و اولیاء از جانب ائمه علیهم السلام رسیده است.

در فرهنگ فارسی معین ذیل کلمه زیارت این‌گونه آمده است: (ع زیاره) (مص م)، دیدار کردن (شخص بزرگ و محترم)، بازدید کردن. به مشاهد متبرک و بقعه‌ها رفتن. دعایی که به عنوان تشریف باطنی برای امام‌ها، امام‌زاده‌ها و اولیاء خواننده، ج. زیارات.^۱ و در فرهنگ معارف و معاریف نیز آمده است که:

زیارت: دیدار و ملاقات، به دیدار کسی رفتن. و در عرف به دیدار کسی به جهت تکریم و تعظیم یا انس‌گیری رفتن. حج خانه خدا را زیارت بیت گویند چنان‌که به کنار قبور معصومین (ع) به قصد تعظیم و توسل و دعارفتن زیارت آن بزرگواران، و به کنار قبر مردگان جهت استرحام نیز زیارت آنها گویند.^۲

همچنین معانی که در لغت‌نامه دهخدا، فرهنگ فارسی عمید و دیگر کتب لغت ذکر شده شبیه به توضیحی است که در فرهنگ فارسی معین آمده است.

خاستگاه زیارت؛ منطق و برهان یا شوق و عرفان؟

در زیارت بیش از منطق و برهان، عشق و شور نهفته است، وادی زیارت بیش از آنکه وادی معقولات و محاسبات عقلی باشد، وادی دل و جذبۀ درون است، وادی عشق و علاقه و عرفان است، «برای تحلیل زیارت نباید سراغ برهان علمی رفت، چرا که راه علمی تنها می‌توان روشن‌گر باشد ولی راه دل و عشق هم روشن‌گر است و هم گرمابخش»^۳ بنابراین زائر باید عاشق باشد چرا که عشق «آبادکننده دل» است، عشق «معلم انسان و معمار عالم وجود» است، «جوهر ناب زندگی و روح حیات»، عشق و علاقه است و زندگی بی‌عشق و محبت، خشک و سرد و بی‌روح است، و دین هم برپایه محبت می‌چرخد و به تعبیر امام صادق علیه اسلام «دین چیزی جز محبت نیست».^۴

آری، وقتی عشق در کار باشد خاک ره دوست را باید سرمه چشم نمود و برای عاشق آنچه ارزشمند است محبوب و دیدار زیارت او، و هر چیزی است که منسوب به اوست. پس این عشق و محبت است که انسان را به زیارت وامی‌دارد نه چیز دیگر، و روشن است وقتی عشق و محبت آمد به دنبال طاعت و عبادت و عبودیت و هم‌رنگ شدن با محبوب و سنخیت یافتن با معشوق و

۱- محمد معین، فرهنگ فارسی معین، نشر ندا، تهران: ۱۳۸۱.

۲- مصطفی حسینی دشتی، معارف و معاریف، ۱۳۲۶.

۳- جواد محدثی، زیارت، انتشارات بعثه رهبری.

ار، ۲۳۷/۶۹.

حرکت در راستای خواسته او و عمل برطبق رضای او به دنبال آن می‌آید. اما باید محبوب‌ها و معشوق‌ها، شایسته محبت و عشق باشند و ارزش آن را داشته باشند که انسان عشقش را به پای آنان نثار کند و دل را خانه دوستی آنان سازد و چه کسی شایسته‌تر از خدا، رسول خدا و ائمه معصومین علیهم السلام است که انسان عشق و محبتش را نثار کنند و آنها را محبوب و معشوق خود قرار دهد. پس فلسفه زیارت در شیعه، همین عشق و محبت و علاقه انسان به ائمه معصومین علیهم السلام است که از این طریق فایده‌ها و بهره‌های زیادی نصیب انسان می‌گردد.

فواید معنوی زیارت

۱- زیارت عامل تقرب به خداوند

زیاری که در مرقد پاک ائمه، آستان ادب می‌بوسد و به تکریم و احترام می‌پردازد، باید به خدا افتد. چرا که ائمه واسطه خالق و خلق‌اند، راه منتهی به خدایند و زیاراتشان یادآور خداوند است. زایر هم از این رهگذر غنچه فطرتش را می‌شکوفاند و با یاد خدا و توجه به معبود دل را صفا می‌بخشد، احساس کششی به سوی مبدأ می‌کند، پاک و زلال شده و از گناه دور می‌گردد، و دوری از گناه یعنی نزدیکی به خدا، بنابراین نزدیکی به خدا از دیگر آثار سازنده زیارت است. زیارت چون پیوند و تجدید عهد با بندگان خالص خداوند است، زمینه‌ساز کسب صفات شایسته و عامل رشد معنوی و در نتیجه باعث آراسته‌شدن به اوصاف و اخلاقیات معصومین علیه اسلام می‌باشد. تقرب به اولیاء خدا راهی است برای تقرب به خداوند، که اینان، وسیله و صراط راهنما و مشعل هدایت‌اند و آشنایی و انس با آنها، زایر را با خداوند آشنا و مأنوس می‌سازد و کمال وجودی انسان در همین قرب به خداوند نهفته است.

۲- زیارت؛ تجدید میثاق با ولایت

زیارت تجلیل از فضیلت‌های بزرگان و احیای ارزش‌های آنان و گرامیداشت خاطره آن اسوه‌های انسانیت و نمونه‌های پاکی است. خردمندان عالم را بنابراین بوده و هست که از بزرگان خود، به شیوه‌های گوناگون تجلیل کند که زیارت هم یکی از این روش‌هاست، تجلیل از روح‌های متعالی نشان تعالی روح انسان است.

بنابراین زیارت، تجدید عهد و تحکیم میثاق با ولایت و خط امامت، یا پیمان با محور توحید و بیعت با رسالت و وحی است. از این رو، زیارت تکلیفی است برعهده همه شیعیان که باید آن را انجام دهند چنان که حضرت علی بن موسی الرضا در ضمن حدیثی به این موضوع اشاره می‌کنند و می‌فرمایند: «هر امامی را پیمانی در گردن اولیاء و شیعه‌اش می‌باشد. وفای به این پیمان وقتی تمام و

کامل است که قبرهایشان زیارت شود. پس کسی که امامان را مشتاقانه زیارت کند و به آنچه مورد خواست و رغبت آنان بوده تصدیق داشته باشد، امامانش در روز رستاخیز شفیع او خواهند بود.^۱ آری، زیارت دیداری است مشتاقانه، با حضور در پیشگاه آنکه دوستش داریم و بزرگش می‌شماریم، زیارت حضور جسم و جان است در برابر خلیفه الله بر زمین، زیارت برقرار کردن ارتباط قلبی است با حجت خدا، قراردادن خویشتن خویش است در حوزه روحانیت و فیض‌بخش امام. زیارت حاضرشدن است بر مزار چنین بزرگانی که سراسر زندگی خود را به جهاد در راه خدا و دفاع از حقوق انسان و نشر اسلام راستین و توحید خالص گذراندند که با حرکتی از شهر و دیار به شوق دیدار شروع می‌شود، حرکتی به ظاهر در مکان و به حقیقت در دل و جان.^۲

۳- زیارت قرار گرفتن در برابر آیینه‌های کمال

چشم آلوده نظر از رخ جانان دور است
بر رخ او نظر از آینه پاک انداز

آینه زشت و زیبا را نشان می‌دهد و نقصان و کمال را می‌نمایاند چرا که آینه یک ملاک شناخت و وسیله بیان است، امامان شیعه بلکه همه اولیای خدا و انسان‌های والا آینه‌اند. ائمه ملاک و معیارند، الگو و اسوه‌اند، ایستادن در برابر این آیینه‌های کمال و فضیلت‌نما، رذیلت‌ها را خود به خود می‌نمایاند و نقص‌ها را نشان می‌دهد. زیرا وقتی ما در برابر یک معصوم و امام شهید قرار می‌گیریم و در مزار پیشوایان دینی، با شناخت و بصیرت حضور می‌یابیم و می‌دانیم که اینان مجسم و عینیت فضیلت و جلوه‌ای از نور خدا و چشمه‌ای از فیض رب و تبلور ایمان، خلوص، عبودیت و پاکی‌اند، در این صورت عظمت آنان ما را متوجه نقایصمان می‌کند و پاکی آنان ما را به آلودگی‌هایمان آشنا می‌سازد، معنویت و روحانیت آنان، ما را به مادیت و دنیاگراییمان واقف می‌گرداند و طاعت آنان معصیت ما را روشن می‌کند این‌چنین است که زیارت را قرارگرفتن در برابر آینه می‌دانیم.

۴- زیارت زمینه‌ساز معرفت و شناخت

زیارت اگر از روی آگاهی و شناخت باشد معرفت به همراه می‌آورد و از این جهت عاملی سازنده و تربیت‌کننده است. لذا وقتی انسان از روی آگاهی و معرفت و با توجه کامل، ائمه(ع) را زیارت کند نفس او ارتباط محکمی با نفس امام پیدا می‌کند و آنچه که از انوار الهی در نفس امام(ع) نقش بسته به نفس زایر جاری می‌شود، بنابراین اگر شعله عشق خدا، رسول او و اهل بیت

۱- همان، ۱۰۶/۱۰۰.

ار، ۶۱.

علیهم السلام خرمن جان را سوزاند و دل را مشتعل ساخت دل بر صراط مستقیمی می‌رود که اولیاء دین رفته‌اند، از این رو وقتی زیارت بذر عشق بپاشد محبت می‌آورد. نزدیک شدن جسم نزدیک شدن روح را در پی دارد و از قرب مادی می‌توان به قرب معنوی رسید، منتهی صرف رفتن کافی نیست، دیدن هم لازم است زیرا اگر رفت، دید و به شهود رسید و زیبایی حقیقت و جمال فضیلت را دریافت، به طور طبیعی معرفت هم می‌یابد. و اما زیارتی که عارفانه و از روی آگاهی و شناخت باشد باعث شناخت ائمه(ع) و رهایی از ترس‌ها و سختی‌های روز قیامت می‌شود چنانچه پیامبر اکرم(ص) می‌فرماید:

«ای علی! هرکس مرا در زندگیم یا بعد از فوتم زیارت کند، یا تو را در حیات و پس از فوت زیارت کند، دو فرزندت - حسن و حسین - را یا در زندگی یا بعد از فوتشان زیارت کند، ضمانت می‌کنم که از ترس‌ها و سختی‌های روز رستاخیز نجاتش دهم، تا اینکه او را هم درجه خودم گردانم.»^۱

همچنین حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام نیز شفاعتش را منوط به زیارت «عارفاً بحقه»^۲ می‌کند و می‌فرماید: «هریک از دوستان من که مرا از روی معرفت زیارت کند و حق مرا بشناسد قطعاً در روز قیامت از او شفاعت خواهم کرد.»^۳

آری زیارت، الهام‌بخش و آموزنده، تعالی‌بخش روح انسانف موجب نجات و شفاعت، زمینه‌ساز شناخت و تربیت و پرورش یافتن از فیض نگاه است و الهام گرفتن از ارواح طیبه و ملکوتی اولیای خدا می‌باشد. بنابراین در عتبات ائمه معصومین علیهم السلام حضور یافتن و به حساب خود رسیدن، به گذشته خویش و اعمال خود توجه کردن و تصمیم به پاک بودن و خوب زیستن گرفتف توبه و گناه‌زدایی، تحول روحی و معنوی، تقرب به خداوند و رسیدن به آرامش حقیقی از دیگر آثار تربیتی و سازنده زیارت امامان و اولیاء خداست و این است دلیل تأکید بسیار بر زیارت ائمه علیه السلام در مذهب شیعه چون به زیارت این اسوه‌ها رفتن ما را به قله‌ای که باید برسیم، به آن حد و مرزی که باید قدم بگذاریم و به آن مرتبه‌ای که باید نایل شویم راهنمایی و هدایت می‌کند.

چگونگی حضور در حریم معنویت

بی‌ادب محروم ماند از لطف رب

از خدا جویی توفیق ادب

۱- محمدبن حسن حرعاملی، وسائل الشیعه، ۲۵۷/۸۰.

۲- حق امام و ولایتی که دارد بشناسد و بداند او امامی است که اطاعتش از طرف خدا فرض و واجب است.

فقیه، ۳۴۹/۲.

مولوی

ادب در لغت یعنی نگاه داشتن حد و رعایت اندازه هرچیز در جای خود و در زندگی اجتماعی به معنای حس معاشرت و رعایت مقام و قدر اشخاص است و مسلم است که نگاه داشتن احترام بزرگان دینی از اولویت و اهمیت زیادی برخوردار است و احترام به آنان در واقع تکریم معنویت و بزرگداشت دین خداست.

نمونه‌ای از آداب حضور در قرآن کریم:

۱- فاخلع نعلیک انک بالواد المقدس طوی.^۱

«ای موسی) نعلین از خود بدور کن که اکنون تو در وادی مقدس قدم نهادی.»

در آیه فوق خداوند به پیامبر خود حضرت موسی علیه السلام امر می‌کند که ای موسی برای داخل شدن در سرزمینی که آوای الهی شنیده می‌شود و فرودگاه وحی است پای‌افزار بدر آورده و پابره‌نه وارد شو؛ و مراعات ادب را بنما؛ از این‌رو بدیهی است که بر مردم عادی به طریق اولی بایسته و لازم است که برای قدم نهادن به حرم‌های مقدسی که جایگاه نزول فرشتگان و محل رحمت و عنایت پروردگار است کفش از پای و علاقه‌ها از دل بیرون کنند و آسوده خاطر و فروتن گام بردارند چرا که خداوند خواسته و امر کرده است که به بزرگداشت و احترام آن مکان‌ها همت گماردند، تا مکانی برای یا خدا و تسبیح ذات پاکش باشد، بنابراین در قرآن می‌فرماید که: در خانه‌هایی مانند معابد و مساجد و منازل اولیاء، خدا رخصت داده که در آن ذکر نام خدا شود و صبح و شام تسبیح و تنزیه ذات پاک او کنند.^۲

۲- یا ایها الذین ءامنوا لاتدخلوا بیوت النبى الا أن یؤذن لکم ...^۳

«ای کسانی که به خدا ایمان آورده‌اید به خانه‌های پیغمبر وارد شوید مگر آنکه اذن دهد.»

در آیه مذکور خداوند مؤمنان را از اینکه بدون کسب اجازه به خانه‌های پیامبر وارد شوند نهی می‌کند، بنابراین با توجه به اینکه پیامبران و ائمه معصومین علیهم السلام دارای زندگی و حیات جاودان می‌باشند لذا رعایت ادب ورود و خواندن اذن دخول در هنگام تشریف به حرم‌های این بزرگواران لازم و ضروری است.

۳- یا ایها الذین ءامنوا لاترفعوا أصواتکم فوق صوت النبی و ...^۴

«ای اهل ایمان فوق صوت پیامبر صدا بلند مکنید (یا محمد و یا احمد نگوئید) که اعمال نیکتان

محو و باطل شود.»

۱- طه/۱۲.

۲- نور/۳۶.

۳- احزاب/۵۳.

۴/

در این آیه خداوند ادب سخن گفتن در حضور پیامبر(ص) را یادآوری می‌کند و به ملایم کردن صدا در تکلم دستوری دهد که خود نوعی احترام و بزرگ‌شمردن مخاطب است و از این‌رو است که گفته می‌شود زیارت‌نامه را با صدای بلند نخوانند بلکه با صدای آرام و آهسته نجوا کنند.

آداب زیارت در روایات و احادیث

محدثین و علماء شیعه روایات و احادیث فراوانی را در مورد آداب زیارت و چگونگی تشریف در مزار پاک و آستان مقدس معصومین علیهم السلام نقل کرده‌اند که ما در این‌جا به ذکر روایتی جامع از بحارالانوار اکتفا می‌کنیم.

مرحوم مجلسی در بحارالانوار آداب زیارت ائمه علیهم السلام را از قول شهید اول اینچنین نقل می‌کند:

« - غسل کردن و طهارت قبل از ورود به زیارتگاه.
- زیارت کردن با لباس‌های پاکیزه و بوی خوش.
- آرام قدم برداشتن و با خضوع و خشوع آمدن.
- بر درگاه حرم ایستادن و دعاخواندن و اجازه ورود خواستن و اگر رقت قلب حاصل شد آنگاه وارد شدن.

- در برابر ضریح ایستادن و زیارت‌نامه خواندن
- گونه راست و چپ صورت را بر ضریح نهادن و با تضرع از خدا حاجت خواستن.
- برای برآمدن حاجت و رفع نیاز صاحب قبر را شفیع قرار دادن.
- خواندن دعاهای منقول، دو رکعت نماز زیارت و تلاوت قرآن.
- حفظ حضور قلب در تمام مراحل زیارت، و نیز توبه و استغفار و صدقه‌دادن به نیازمندان و تکریم خادمین مزار»^۱.

محرم راز، گامی فراتر از حضور

اما آنچه دردآور است زیارت‌های بی‌روح است زیرا ادب داشتن فقط به معنای دو زانو نشستن و لباس پاکیزه پوشیدن نیست بلکه مهمتر از همه این است که انسان در محضر امام علیه السلام جمعیت خاطر داشته باشد و از گناهان خود استغفار کند، نه اینکه به حضور امام برسد ولی خود را حاضر نیابد، به حرم برود اما خود را محرم راز نیابد و به حریم معنویت قدم بگذارد اما حرمت معنا را لمس نکند، چنین کسی چگونه می‌تواند خود را زایر بنامد. آنکه بدون شناخت و معرفت امام را

زیارت می‌کند و تنها زبانش به فقرات زیارت‌نامه و دعا گشوده می‌گردد اما چشمش نظاره‌گر قیافه‌های گوناگون است و مردم را تماشا می‌کند و دلش جای دیگر است چگونه می‌تواند مدعی باشد که به حضور امام رفته و زیارت کرده است. آیا حضور تن و غیبت جان، بدن رو به ضریح و قلب پشت به امام مفید است و زیارت محسوب می‌شود؟ مسلماً نه! بلکه باید بدانی و بفهمی که به دیدار چه کسی آمده‌ای، چه می‌گویی، چه می‌خواهی و چه حالی داری!

بنابراین زیارت بدون فکر و تأمل و مقلدوار فایده چندانی ندارد، پس فقرات زیارت‌نامه و دعا باید از عمق دل و جان بجوشد، مسبوق به تأمل عمیق باشد و آدمی از سرآگاهی و معرفت و پس از غورکردن در نقص‌های خود و آنگاه برای کامل کردن وجود ناقص خویش آنها را به زبان آورد، زیرا شیطنانی که بر ما مسلط می‌شود، دشواری‌هایی که ما را از پا درمی‌آورد، گناهان و تیرگی‌هایی که جان را می‌کاهد، روح را می‌فرساید و تمام نشاط زندگی را در خود ذوب می‌کند همه فرزندان حقارت وجود ماست و تنها راه فرار از این حقارت آن است که آدمی حوضچه وجود خود را به دریا وصل کند و کوچکی خود را با بزرگی بزرگان و اولیاء خدا درآمیزد تا در پای آن عظمت، تیرگی‌ها و پلیدی‌های ضمیرش و هرگونه ملالت و اندوهی که در دل دارد پاک شود و به طهارت درونی و نشاط روحی دست یابد.

زیارت تنها حضور در برابر امام نیست، بلکه عرصه شناختن او هم هست زیارت سخن گفتن دو سویه است و در این مکالمه و مخاطبه است که هم انس حاصل می‌شود و هم شناخت، هم پالایش روح می‌شود، هم تقویت ایمان.